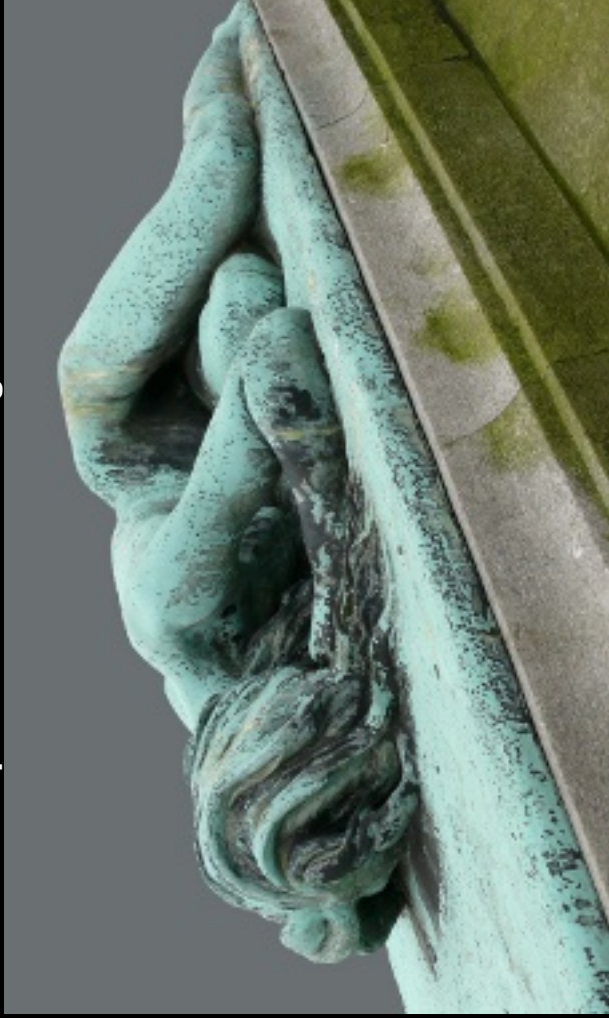

IN STEEN EN BRONS

Grafkunst en poëzie als herinnering aan het leven

Raoul Verstraeten

Marie-Jeanne Van Deursen

WOORD VOORAF

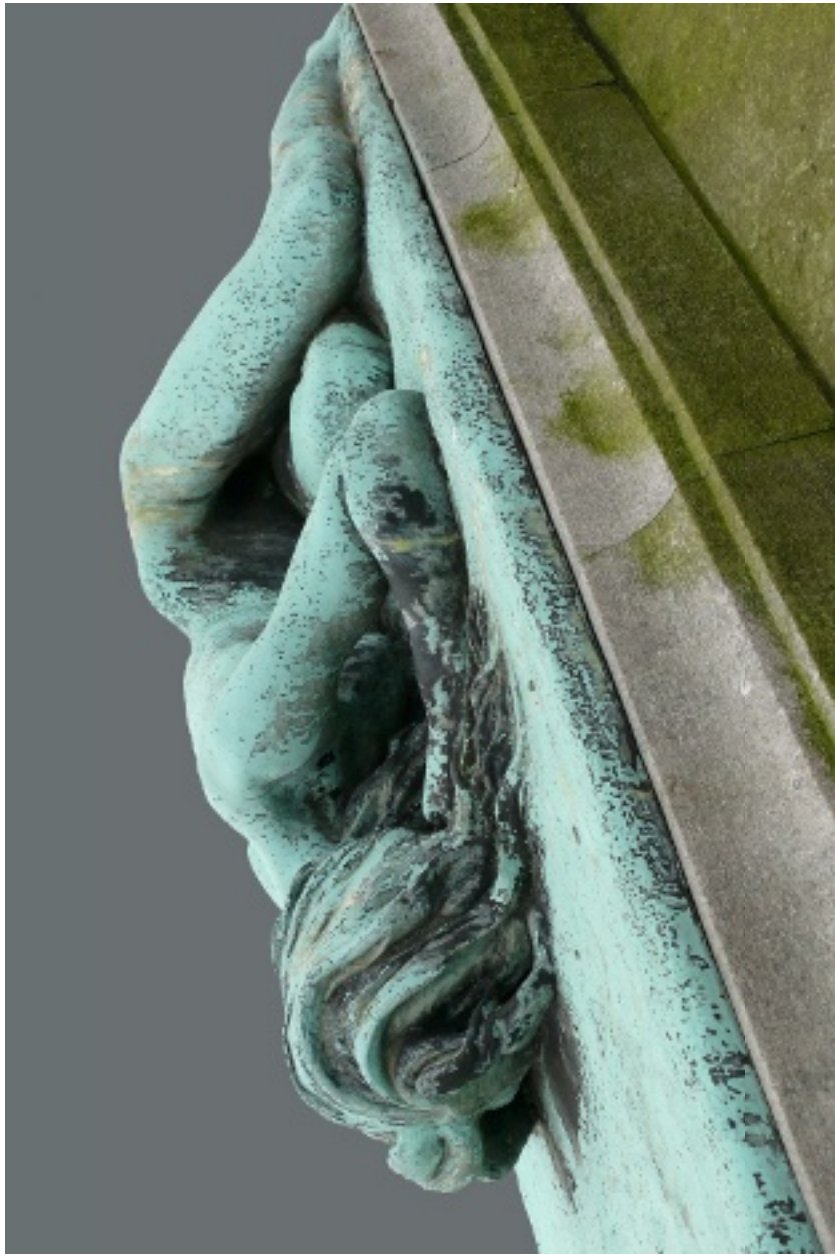
Elke cultuur heeft zijn eigen wijze om moeilijke individuele emoties rond afscheid, verlies en dood, met de steun van een gemeenschap te verwerken, ook de onze. Maar in onze samenleving weerspiegelen reclame en media de bedrieglijke glimlach van de eeuwige jeugd. Kwetsbare gevoelens als verlies en verdriet worden bijna naar de taboesfeer verdrukt. Het lijkt of we er niet meer over mogen praten, alsof verdriet niet mag zijn. Toch wordt ieder van ons vroeg of laat geconfronteerd met verlies. En omgekeerd verdriet wordt vaak in alle eenzaamheid gedragen.

De herinnering aan de serene sfeer van gedeelde emoties bij de afscheidswake aan de beukendreef van het Hof ter Saksen in het project *Dialoog* deed ons inzien dat dit gebeuren een invulling was van een dieper liggende door de hele gemeenschap gedeelde behoefte. Dit gebeuren liet een zeer diepe indruk na. Door gemeenschapsvormende projecten als deze krijgen we de kans om traditionele waarden op een hedendaagse wijze te herontdekken. Cliché-uitdrukkingen als *gedeelde smart is halve smart* krijgen dan opnieuw betekenis.

De tentoonstelling *In Steen en Brons* geeft ons nogmaals de gelegenheid om op dit thema in te gaan. Ze vormt het centrale anker waaraan het project *Wakkere Dood* gekoppeld is. *Wakkere Dood* werd met opzet in het najaar geprogrammeerd omdat dit toch de tijd is waarin we traditioneel onze overledenen herdenken. Het project geeft ons de gelegenheid om een veel breder draagvlak te gebruiken, een groter publiek te bereiken, en leven en dood vanuit diverse standpunten te benaderen.

Deze tentoonstelling vormt een centraal rustpunt in de waaijer van activiteiten binnen het project *Wakkere Dood*. We hopen dat de ingetogen sfeer die de tentoongestelde foto's oproepen en de bezinning waartoe de kalligrafische teksten aanleiding geven, meehelpen tot het bespreekbaar maken van emoties die toch onlosmakelijk verbonden zijn met het leven.

Heidi Beck
schepen van Cultuur

Graf van Gossen-van de Wouwer
Beeldhouwer: Georges Morren 1899 / Antwerpen – Begraafplaats Schoonselhof

INLEIDING

Opdat overleden mensen in de herinnering zouden voortleven, worden sinds menscheugenis grafmonumenten opgericht die als herdenkingsteken dienen. De naam van de overledene, zijn of haar geboorte- en overlijdensplaats en -datum, en eventueel ook zijn of haar rang, functie en daden worden er op vermeld. In de iconografie van de grafkunst heeft de mens doorheen de geschiedenis getracht om zijn diepste gedachten over de dood en het hiernamaals te vertalen.

De funeraire kunst is vandaag in grote delen van de wereld echter op sterven na dood.

Zo begraven wij onze doden in de Westerse wereld momenteel in vele gevallen onder een spiegelgladde zerk, amper voorzien van een tekst of versiering. Of we verassen onze doden, om ze daarna zonder enige tastbare getuigenis de eeuwigheid in te sturen.

De tentoonstelling in kasteel Cortewalle te Beveren beoogt een fragmentarisch en impressionistisch beeld te geven van de decoratieve kunst op onze begraafplaatsen, zoals die zich in Europa ontwikkelde tijdens de negentiende en twintigste eeuw. Funeraire kunst werd in die periode gekenmerkt door een veelheid van architectonische vormen, een conglomeraat van stijlen en een samengaan van christelijke en profane symboliek, dikwijls omkaderd door grafpoëzie. Thans leiden deze begraafplaatsen een eigen leven, waarbij ze onder meer openluchtmusea van beeldende kunst zijn geworden.

Bij een bezoek aan een kerkhof gaat dat dikwijls aan ons voorbij. Ons modern functionalisme heeft weinig of geen oog meer voor de tastbare schoonheid van een grafmonument of een poëtisch grafscript. De tentoonstelling *In steen en brons, grafkunst en poëzie als herinnering aan het leven* heeft de betrachting om de bezoeker ertoe aan te zetten om te kijken naar de artistieke schoonheid van onze begraafplaatsen, als oorden van rust en bezinning, in de hoop dat deze hernieuwde aandacht zal leiden tot een herwaardering van ons funerair erfgoed.

Raoul Verstraeten

Detail van het praalgraf van Maria van Bourgondië [1457-482] in de O.-L.-Vrouwekerk te Brugge. Het graf is uitgevoerd in gotische stijl. De vorstin wordt naar middeleeuwse gewoonte voorgesteld in liggende houding met gevouwen handen.

ONTSTAAN VAN DE GRAFKUNST

In elke cultuur wordt het mysterie van de dood vergezeld van een aantal rituele handelingen waarbij het meestal de bedoeling is dat de overledene in de herinnering zal voortleven dankzij een herdenkingsteken zoals bijvoorbeeld een graf [monument]. Men treft er de naam van de overledene op aan, dikwijls met portret, soms ook met familiewapen en uitgeoefende functie.

Het grafmonument vormt zo een tastbaar bewijs van de eerbied van de levenden voor de doden. De mens heeft dan ook de grafkunst aangewend om - bij middel van artistieke expressie - zijn diepste roerselen en gedachten over de dood gestalte te geven.

De eerste christenen begroeven hun doden tijdens de kerkvervolging in schuilplaatsen buiten de stad. Nadat het christendom als godsdienst werd erkend en de eerste kerken werden gebouwd, was het een voorrecht om in de kerk te worden begraven. Later werd het verwerven van een graf in de kerk niet langer verbonden met vroomheid, doch eerder met hoge geboorte, macht en rijkdom. In de kerk begraven worden, was meer een kwestie van geld en luxe, enkel voorbehouden voor de adel en de hoge geestelijkheid. De rangschikking van de graven binnen de kerkmuren gebeurde volgens een bepaalde financiële hiërarchie. De duurste plaatsen lagen bij het hoofdkoor en de goedkopere in het schip of de zijbeuken. De gewone sterveling kon zich die weelde niet veroorloven en werd te rusten gelegd in de gewijde kerkhofgrond naast de kerk, waar hij een bescheiden houten kruis als herdenkingsteken kreeg.

*Pleurant uit de grafombe van Filips de Stoute [1342-1404]. Musée des Beaux-Arts - Dijon
beeldhouwers: Claus Sluter [1350-1406] en
Claus van de Werve [ca. 1380-1439]*

Voor de creatie van de Gentse Westerbegraafplaats als een oord van stilte, rust en bezinning, inspireerde stadsarchitect Adolphe Pauli zich op de Engelse landschapstuin.

DE WENS NAAR LEVEN, NA DE DOOD, UITGEDRUKT IN DE GRAFKUNST

Grafmonumenten maken naast schilderijen, beelden en glasramen deel uit van een kerktinterieur. Als kunstwerk zijn zij van onschatbare waarde en een belangrijke bron van informatie voor de heraldiek, de genealogie en de geschiedenis. De funeraire kunst toont ons de houding van de mens tegenover de dood door de eeuwen heen.

De eerste grafmonumenten waren vloerzerken die ontstonden in de elfde eeuw. Meestal waren ze vervaardigd uit blauwe hardsteen. Behalve steen werd ook koper gebruikt om grafplaten te vervaardigen en te verfraaien. Aan het einde van de middeleeuwen kreeg de hogere burgerij ook de mogelijkheid om begraven te worden binnen de kerkmuren.

Blootgesteld aan erosie door het overvloedig betreden, werden vele grafplaten verwijderd en ingemetseld tegen de buitenmuur van de kerk. Dit gebeurde vooral in de negentiende en twintigste eeuw.

Tijdens de Beeldenstorm [1566-1578] werden talrijke graven en tomben vernield. Een tweede golf van verwoesting kwam er tijdens de Franse Revolutie [1789].

De christelijke mens uitte in de middeleeuwen zijn gerichtheid op het hemels hiernamaals door zich te laten afbeelden in gebedshouding. Zo ontstonden prianten [beelden in geknielde houding] en gisanten [ligbeelden] die de droefheid en melancholie vermengden met devotie en heraldische pronk. Tijdens de renaissance verdween de religieuze belangstelling op de achtergrond om plaats te maken voor een meer aardse binding. De wapenrusting [harnas] werd het meest modieuze element op het graf, met daarnaast wapenschilden en pronkerige titels van bezit en rijkdom. De vrijstaande tombe werd hiermee geboren en kreeg een streng architectonisch uitzicht, soms aangevuld met elementen uit de klassieke oudheid.

In de zeventiende eeuw werd met de barok een nog grotere monumentaliteit van het graf nagestreefd. De gedachte aan de vergankelijkheid van het leven, met de onverbidelijke dood enerzijds en het verlangen naar eeuwige gelukzaligheid anderzijds, trad op de voorgrond. Op die wijze ontstonden prachtige barokensembles, o.a. in het koor van de Sint-Baafskathedraal in Gent. Van grote betekenis voor de funeraire iconografie wordt vanaf de zeventiende eeuw de figuur *Chronos* of de Tijd, voorgesteld als een ouderling, gevlugeld, kaal met een lange baard en gewapend met een zeis en zandloper, als teken van de vergankelijkheid en de korte duur van het leven.

DE NEGENTIENDE EEUW EN DE GROTE OMMEKEER

De Franse Revolutie luidde een periode in waarbij grote begraafplaatsen ontstonden buiten de stadskern. Het zijn vooral dergelijke begraafplaatsen die als voorbeelden van funeraire kunst, het onderwerp van deze tentoonstelling uitmaken.

Niet enkel om hygiënische redenen, maar ook om redenen van filosofische aard, werden in de [groot]steden de kerkhoven rond het kerkgebouw verlaten. Reeds vanaf de zeventiende en achttiende eeuw werden bezwaren geuit tegen de onhygiënische manier van begraven. Keerpunt in de Zuidelijke Nederlanden, toen onder de Habsburgse vorst keizer Jozef II, kwam er door het decreet van 1784, waarbij werd verboden om nog langer binnen de kerkgebouwen en in de dichtbevolkte stadskern te begraven. Vanaf dat moment zijn niet alle kerkhoven daarom nog een "hof rond de kerk". Nieuwe begraafplaatsen werden aangelegd zonder enige relatie met de kerk [niettemin bleef de benaming kerkhof voortleven]. Dat idee hing nauw samen met de tijdsgeest, want met haar rationele en kritische houding had de Verlichting ook de religieuze grafrituelen in vraag gesteld. Toch kon de clerus nog lange tijd haar gezag over de nieuwe begraafplaatsen handhaven. Na het midden van de negentiende eeuw kreeg de burgerlijke overheid pas echt invloed. In het toen nog jonge België streefden de liberalen een algemene secularisatie van de begraafplaats na. Het gevolg was een grimmige *kerkhovenkwesitie* [o.a. Westerbegraafplaats Gent] die verschillende jaren zou aanslepen.

Napoleon, die de eeuwigdurende concessie in het leven riep, onttrok de funeraire kunst aan de kerk en bood zo de garantie om een duurzaam monument op te richten in openlucht.

De echte grafkunst werd geboren, want faam en fortuin concentreerden zich niet langer binnen de kerk, maar manifesteerden zich nu voor het eerst op de openbare begraafplaatsen.

In kleinere dorpen bleef echter een zekere band bestaan met de kerk, zodat daar zelfs tot op heden nog rond de kerk wordt begraven. Als het verbod tot begraven in de kerk niet omzeild kon worden, werd door de adellijke families soms een cenotaaf [d.i. een leeg grafmonument] opgericht. Adellijke grafkelders of grafkelders van invloedrijke families vond men dan ook zo dicht mogelijk rond de kerk, vaak onder het gebouw en soms met een toegang van buiten uit [o.a. de koninklijke crypte van Laken].

De begraafplaatsen in de Europese metropolen werden het werkterrein van architecten, beeldhouwers en poëten.

Op het Cimitero di Staglieno in Genua duelleren romantiek, classicisme en art nouveau met elkaar. In dit immense dodenpaleis wordt het verdriet niet verdrongen, maar gecultiveerd als een van de mooiste menselijke expressies.

Dat de dood los staat van het leven, vinden we ook terug in de stilistische evolutie van het grafmonument. Zeiden ontbreekt het aan persoonlijke accenten, waarbij de grafsymboliek een niet te onderschatten impact had op de funeraire kunst. De symbolen werden vrij traditioneel en kregen een profaan karakter, waarbij ze als het ware een weerspiegeling werden van de vergankelijkheid van het leven en het mysterie van de dood.

Vaak werden begraafplaatsen echte landschapstuinen met treurwilgen en cipressen, dikwijls naar Engels model aangelegd [Gent- Westerbegraafplaats en Londen-Kensal Green]. Ze kregen daardoor een dubbele functie, als dodenakker en als wandel- en bezinningsplaats.

In Italië ontstonden grote *campo santo*, gekenmerkt door een ommuurde ruimte met arcaden [Genua-Cimitero di Staglieno].

Ongetwijfeld gelden de Italiaanse kerkhoven als grote referenties voor de negentiende-eeuwse grafkunst met hun unieke grafmonumenten, waarbij klassieke vormen een plaats kregen naast kunstwerken in art nouveau, realisme en eclecticisme en allerlei allegorische creaties.

In Vlaanderen ontplooiden de gemeentelijke en grootstedelijke kerkhoven zich vooral in het derde kwart van de negentiende eeuw. Vlaanderen, dat toen nog in de ban was van de nalevende romantiek, gleed toen zachtjes af naar het *fin de siècle*-symbolisme met een ideale voedingsbodem voor melancholie, personencultus en heldenverering. Er ontstonden grote beeldhouwersateliers waarbij blijk werd gegeven van een schier onuitputtelijke creativiteit.

De Belgische voorbeelden zijn Ernest Salu in Laken en Cl. Jonckheer fils te Antwerpen. De steenkappers vermengden klassieke vormen met eigen creaties om in eclectische stijl te eindigen. De dood werd

"De stille van het graf" is een in brons gegoten treurfiguur, die ongetwijfeld als een van de meesterwerken van de beeldhouwer Juliaan Dillens kan beschouwd worden. Het beeld siert sinds zijn creatie de monumentale ingangspoort van de begraafplaats van Sint-Gillis.

gesymboliseerd onder de vorm van nieuwe zinnebeelden, geïnspireerd op de klassieke oudheid: urne, afgebroken zuil, papaver, *ourboros* [een afbeelding van een slang die in zijn eigen staart bijt en op die manier een eeuwige cirkel vormt] enz.

Lokale grootheden en rijke burgers, politici, kunstenaars e.a. werden vereeuwigd in steen en brons. Vermeldenswaard is ongetwijfeld het beeld *De stilte van de dood* dat Juliaan Dillens maakte en dat tot op heden de toegangspoort van de begraafplaats van Sint-Gillis [Brussel] siert. Op het kerkhof van Laken waren de beeldhouwers Ernest Salu, Guillaume Geefs, Charles August Fraikin en Juliaan Dillens actief. In Antwerpen gingen met de sluiting van de begraafplaats op het Kiel jammer genoeg veel beelden en graven verloren. Velen kregen een nieuwe bestemming op het Schoonselhof, waar vooral de beeldhouwers Arthur Pierre, Guillaume Charlier, Jules Pecher en Frans Joris actief waren. Op de Gentse begraafplaatsen zagen vooral beeldhouwers als Jan Antheunis, Paul de Vigne en Geo Verbanck hun opdrachten vereeuwigd.

Van de befaamde art nouveau-architecten Victor Horta en Paul Hankar zijn op diverse Brusselse begraafplaatsen grafmonumenten bekend.

In zeer grote mate hebben Europese steden zoals Parijs, Londen, Wenen, Milaan, Praag en Genua het voorrecht gehad om op hun dodenakkers grote beeldhouwers aan het werk te kunnen zetten. Dat de Italianen hier een hoofdrol speelden, is niet verwonderlijk. Het *Cimitero Monumentale* in Milaan en het *Cimitero di Staglieno* in Genua zijn ongetwijfeld exponenten van beeldende grafkunst en hebben hun invloed gehad op andere begraafplaatsen in Europa.

Chronos of de Tijd, meestal voorgesteld als een ouderling, gevluegeld, kaal en met een zandloper en zeis, als symbool van de korte duur van het leven. Gent – Westerbegraafplaats

Niet alleen beeldhouwers, maar ook grote architecten lieten zich verleiden tot het creëren van funerair beeldhouwwerk. Getuige hiervan is het ontwerp van een grafmonument dat Walter Gropius, stichter en bezieler van het Bauhaus, in 1922 maakte ter nagedachtenis van de slachtoffers van de *Kapp-putsch* [De rechtse poging tot staatsgreep onder leiding van Wolfgang Kapp tegen de jonge Duitse democratie in maart 1920]. Het sterk geabstraheerde betonnen werk bevindt zich op het *Hauptfriedhof* in Weimar en getuigt van een sterk expressionistische vormentaal. Gropius is er op een voortreffelijke manier in geslaagd om met zijn modernistische vormentaal de funeraire kunst een andere impuls te geven.

De kunst op de begraafplaatsen van de achttiende en negentiende eeuw is van groot belang. Met hun eigen specifieke kenmerken zijn zij oases van rust en bezinning.

Met de wet van 20 juli 1971 kwam een eind aan de eeuwigdurende grondafstand. Alle negentiende-eeuwse grafmonumenten zijn bijgevolg met verdwijning bedreigd. Het initiatief van enkele organisaties, en de inzet van talrijke overheidsinstanties en stadsbesturen ten spijt, blijft het conserveren van ons funerair erfgoed een hele opgave.

Men kan alleen maar hopen dat een groot aantal graven de tand des tijds zal doorstaan en er zo een herkenbaar beeld kan blijven bestaan van de negentiende-eeuwse visie op het leven na de dood.

Raoul Verstraeten

Deze ingetogen engelfiguur werd door de Italiaanse beeldhouwer Antonio Canova op onnavolgbare wijze gebeeldhouwd. Ze siera het graf van het Koninklijke Britse huis Stuart in ballingschap. Rome – Sint Pietersbasiliek

Detail van een cenotaaf (leeg grafmonument), opgericht in opdracht van koning Leopold II, voor zijn moeder koningin Louise-Marie van Orléans. Het is van de hand van Charles August Fraikin. Het bevindt zich in de Sint-Petrus-en-Pauluskerk te Oostende. Het lichaam van de eerste koningin der Belgen werd bijgezet in de koninklijke crypte van Laken.

*Het kerkhof van Laken kleurt eentonig grijs.
Enkel het kopergroen ontkracht dit palet van grisaille.*

*Treurende vrouwen in moulerend gewaad
stereotiep langs paden in een geur van vergankelijkheid.*

*In dit openluchtmuseum van de dood
ontvouwen grafsymbolen en epitaven hun expressie.*

*Er rest enkel nog de illusie van het leven,
gesmoord door de dood.*

Raoul Verstraeten

EEN MUSEUM VOOR GRAFKUNST EN CENTRUM VOOR FUNERAIRE ARCHEOLOGIE

Met de wet van 20 juli 1971 op de begraafplaatsen en lijkbezorging werd het in de vorige eeuw opgebouwde funeraire patrimonium bijzonder zwaar getroffen. In het bijzonder de afschaffing van het nog door Napoleon ingevoerde stelsel van *eeuwigdurende vergunningen* zou het einde inluiden van vele voor de eeuwigheid opgerichte monumenten: heel aparte symbioses van architectuur, beeldhouwkunst en symboliek, gevormd door de meesterhand van zo vele steenbewerkers. De stille dood van vele kerkhoven, begraafplaatsen en hun graftekens leidde tot de oprichting van Epitaaf, aanvankelijk een feitelijke vereniging van architecten, begraafplaatsverantwoordelijken, historici, juristen, kunsthistorici en fotografen, maar sinds 23 november 1984 een vzw. De vereniging stelt zich tot doel het culturele erfgoed van kerkhoven en begraafplaatsen te bestuderen, te beschermen en te bewaren, onder meer door inventarisatie, het aanmoedigen van beschermingen en restauraties, het organiseren van bezoeken en studiedagen of het verzorgen van publicaties en tentoonstellingen.

De eerste realisaties en successen, merkbaar aan het groeiend aantal leden, zouden de vereniging in 1987, bij het overlijden van Ernest Salu III, in minder dan geen tijd verplichten tot beslissingen met verregaande gevolgen. De erfgenamen van de grafbeeldhouwer verkochten immers diens woonhuis en aanpalende ateliers. Een beviende kandidaat-koper was de idee genegen het ateliercomplex voor 30 jaar aan de vzw Epitaaf te verpachten, terwijl hijzelf zijn intrek nam in de woning.

Hierdoor gestimuleerd en bij wijze van eerbetoon aan hun voorvaders, verklaarden de erfgenamen Salu zich bereid de inboedel van de ateliers, met gereedschap, gipsmodellen en archief ten dienste te stellen van de vereniging en haar opzet: de uitbouw van een Museum voor Grafkunst en Centrum voor Funeraire Archeologie. Funeraire musea zijn tot op heden zeldzaam. Een van de oudste, het *Museum der Städtische Bestattung*, een begrafenismuseum dus, werd in 1967 opgericht in Wenen. Het jongste, het *Zentralinstitut und Museum für Sepulkralkultur*, zag in 1992 het licht in Kassel en vond een onderkomen in een daartoe gecreëerd gebouw. Het uitzonderlijke van het Lakense Epitaafproject is de locatie. Dit determinerend gegeven bepaalde ook in grote mate het concept dat thans gestalte krijgt: de conservatie en de restauratie van een negentiende-eeuwse grafbeeldhouwersatelier, aansluitend bij een van de belangrijkste en meest homogene begraafplaatsen van België. De vrij gaaf bewaarde gelijkvloerse ruimten van het complex, de Wintertuin, de zogenaamde fonteinzaal en het modellenatelier, komen hiervoor uiteraard in aanmerking.

Maar geen museum, laat staan een Museum voor Grafkunst, is denkbaar zonder bijbehorende bibliotheek en documentatieafdeling. Het Centrum voor Funeraire Archeologie, waar alles kan worden bijgehouden en geraadpleegd wat met dood, rouw, lijkbezorging, maar toch vooral met begraafplaatsen, grafkunst en grafarchitectuur te maken heeft, wordt ondergebracht op de verdieping van het atelier. Een archieflokaal sluit hierbij aan, net zoals een depot voor objecten. De tentoonstellingszaal wordt bestemd voor tijdelijke thematische tentoonstellingen. Alles wat met het omvangrijke thema te maken heeft, is hier te vinden: foto's, porseleinfotografie, architectuurontwerpen, materiaal van en over beeldhouwers-tijdgenoten van de Salu's, hedendaagse creaties, illustraties van rouwgebruiken enz. Tevens kunnen er lezingen, audiovisuele voorstellingen en concerten van funeraire muziek worden georganiseerd.

In de funeraire tuin, eigenlijk een open binnenruimte, ommuurd en palend aan het kerkhof, bleven houten karren en ruwe of reeds bewerkte natuursteen achter. Hier gedijt een sobere flora van planten en bloemen met funeraire symboolwaarde, zoals klimop, buxus, viooltjes en papaver.

De originaliteit van dit unieke project bleef niet onopgemerkt. Als een van de eerste verleende de Koning Boudewijnstichting in 1989 een financiële ondersteuning voor de meest dringende instandhoudingswerken. In 1991 bekroonde de Commissie van de Europese Gemeenschap het initiatief met een erediploma en een bijhorende subsidie. Op 14 mei 1992 werden het woonhuis en de ateliers beschermd als historisch monument. Dit betekende niet alleen de officiële erkenning van de kwaliteiten van de site, maar impliceerde tegelijk een belangrijke tegemoetkoming in de restauratiekosten vanwege het Brussels Hoofdstedelijk gewest, de provincie Brabant en de stad Brussel.

Tal van symptomen wijzen erop dat de jarenlange afkeer van het funeraire een keerpunt heeft bereikt. Initiatieven ter herwaarding van plaatselijke kerkhoven en begraafplaatsen, inventarissen en monografieën, tentoonstellingen en colloquia zijn evenveel uitingen van een hernieuwde belangstelling voor het thema. Met het Museum voor Grafkunst als uitvalsbasis, hoopt de vzw Epitaaf vanuit het Centrum voor Funeraire Archeologie deze ontfuikende krachten doelgericht ruggensteun te kunnen verlenen, en dit in een waarlijk voorbestemd kader.

**Marcel M. Celis en Jos Vandenbreeden. Omtrent O.L.V. Voorplein in Laken.
Gemeentekrediet / Koning Boudewijnstichting 1994, blz. 63 en 64**

FOTOGRAFIE VAN BEGRAAFPLAATSEN EN GRAFMONUMENTEN

Mijn fascinatie voor funeraire kunst ontstond bij een bezoek aan het kerkhof Père Lachaise te Parijs in 1980. Sindsdien reis ik doorheen Europa op zoek naar diverse begraafplaatsen.

Ik kom er vaak tot verrassende vaststellingen. Het Europese continent kent immers een rijke grafcultuur. Die kan uitbundig zijn, zoals op het kerkhof van Milaan, of discreet naargelang de wens van de overledene. Maar altijd, of toch bijna, wordt de overledene in de aandacht gehouden. De manier waarop heeft uiteraard te maken met de cultuur van het land en zijn religie. Het is boeiend om die cultuurverschillen op te sporen.

Deze tentoonstelling is meer dan een artistieke gimmick. Mijn angst voor de dood betekent niet zozeer de angst voor het einde van het leven, maar vooral voor het einde van iemands creativiteit. De confrontatie met het grafmonument en het esthetiseren ervan. Noem het fotografie als aanvaardingstherapie.

Uit mijn inmiddels omvangrijk fotoarchief groeide een eerste tentoonstelling in het crematorium Westlede te Lochristi in 2004. Met een tweede tentoonstelling *In alle stilte* in het Huis Thuysbaert in 2006 te Lokeren wilde ik het belang van ons funerair erfgoed nog meer in de belangstelling brengen. Niet enkel de zeggingskracht van een funerair werk kwam hierbij aan bod, maar tevens de poëtische inslag van een grafscript.

Ik beschouw het fotograferen van dit versteend verdriet als een aanvulling van mijn spirituele leven, waarbij het resultaat gelijkgesteld wordt met de bereikte schoonheid van een slotakkoord dat een componist vindt bij het einde van zijn muziekstuk.

Enkele notities uit mijn aantekeningenboek

Londen [1995]: de begraafplaats Highgate is begraven door de natuur. Karl Max kijkt er vanop zijn granieten sokkel neer over verweerde graven. Kensal Green is het oudste kerkhof van Londen. Er heerst een vreemde stilte op deze parkbegraafplaats, de doden hebben geen bezwaar...

Praag [1996]: op de nieuwe joodse begraafplaats rust de literaire grootheid Franz Kafka. Wat hogerop, in de heuvels van de stad, ligt het kleine kerkhof van Visehrad in art nouveau-stijl.

Parijs [1998]: de Franse metropool is alom gekend vanwege het kerkhof Père Lachaise. Ook de begraafplaatsen van Montmartre en Montparnasse herinneren aan het bruisende stadsleven van weleer. Velen vonden hier hun laatste rustplaats. Het kleine kerkhof Passy leunt aan bij het drukke Trocadero, achter de Eiffeltoren. Acteur Fernandel en componist Claude Debussy vonden hier rust tussen de high life van de lichtstad.

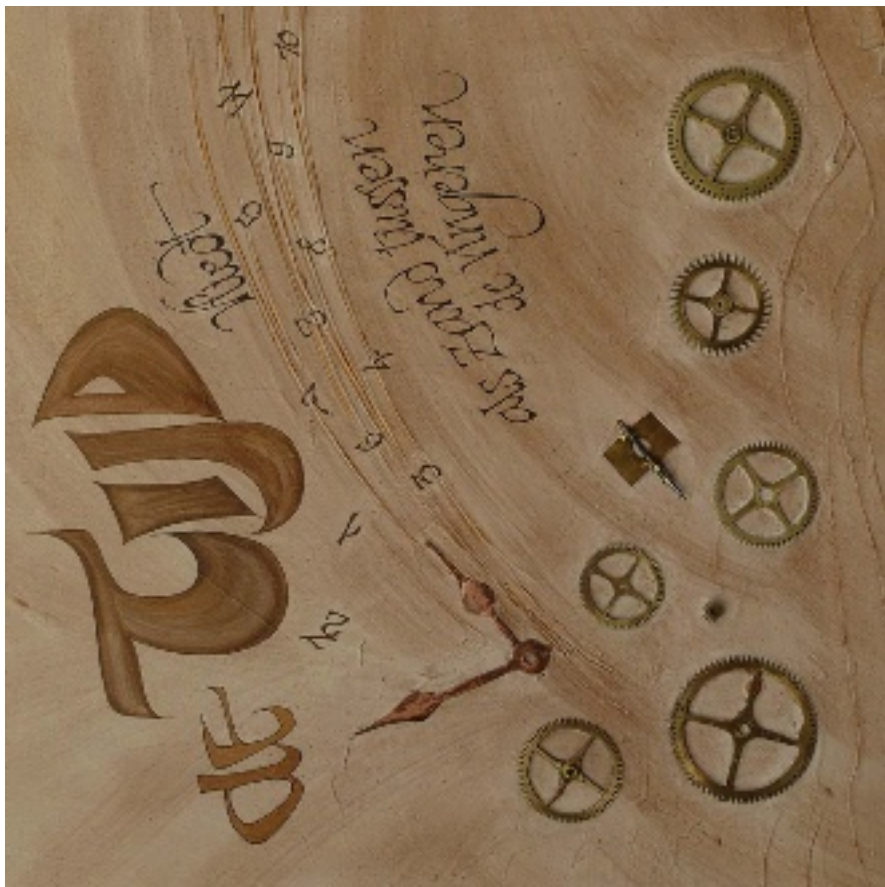
Naast het imposante *Zentraalfriedhof* ligt in **Wenen** het geklasseerde Biedermeierkerkhof Sint-Marx. Het muzikale genie Wolfgang Amadeus Mozart kreeg op het ereperk van het *Zentraalfriedhof* een cenotaaf tussen een paar andere grootheden van de klassieke muziek.

Op het *Cimitero Monumentale* in **Milaan** liet de Italiaanse *upperclass* verbluffende constructies creëren. De Italiaanse drankgigant Campari liet er zichzelf vereeuwigen als Christus tussen zijn twaalf apostelen...

Op de majestueuze begraafplaats *Cimitero di Staglieno* in **Genua** is de dood in een vredige slaap verzonken. Hier wordt verdriet vereeuwigd door marmeren beelden en versteende bloemen onder lange gaanderijen.

Laken bedekt zijn doden met sarcofagen, treurende vrouwen en allerhande doodssymbolen. *De denker* van August Rodin reflecteert er over de zin en de onzin van het leven...

Raoul Verstraeten

KALLIGRAFIE

Kalligrafie komt uit het Grieks. Het Griekse woord KALLI betekent schoonheid, GRAFIE schrijven of schrift. Het is een expressieve kunstvorm die al sinds mensenheugenis bestaat. Wij kennen het van de mooie manuscripten. De monniken waren uitstekende kalligrafen, die met veel toewijding en eindeloos geduld de geschiedenis met een ganzenveer neerpenden.

Marie-Jeanne Van Deursen werd geboren in Tielrode in 1948. Ze was een levendig en babbelgraag kind. Omdat ze niet stil kon zitten, moest ze van de zusters op school regelmatig straf schrijven. Schrijven, véél schrijven, geeft je schrift een evolutie in vorm en lijnenspel, soms met een elan van grandioze siermotieven, dan weer modieus en elegant.

Van toen ze nog kind was, houdt ze van poëzie en mooie teksten die ze bewaart in mappen en boekjes.

Door de interesse in het schoonschrift zette Marie-Jeanne in 1991 haar eerste stappen in de kalligrafie dankzij een kennismakingscursus in het cultureel centrum van Lokeren. Wat later volgde ze les in de Vrije Ateliers te Sint-Niklaas. Van gerenommeerde kalligrafen leerde ze in o.a. Beveren, Brugge, Gent en Alden Biezen een uitgebreid gamma van verschillende lettertypes kennen. Humanistisch cursief, Karolingische minuskel, Gotische schriften, Romeinse kapitalen, uncialen zijn er enkele van.

Ze maakt prachtige werken met summiere en verzorgde teksten. Haar gevoelige en unieke aanpak van de kalligrafie toont respect voor de mooie lettervormen en bezorgt haar grote appreciatie in de wijde omtrek. Het papier wordt vaak vervangen door canvasdoek, boomschors, gedroogde bladeren van bijvoorbeeld de waterlelie of ander basismateriaal.

Muurkalligrafie, een decoratietechniek, waarbij de letters rechtstreeks op de muur worden geschreven, is haar allernieuwste uitdaging.

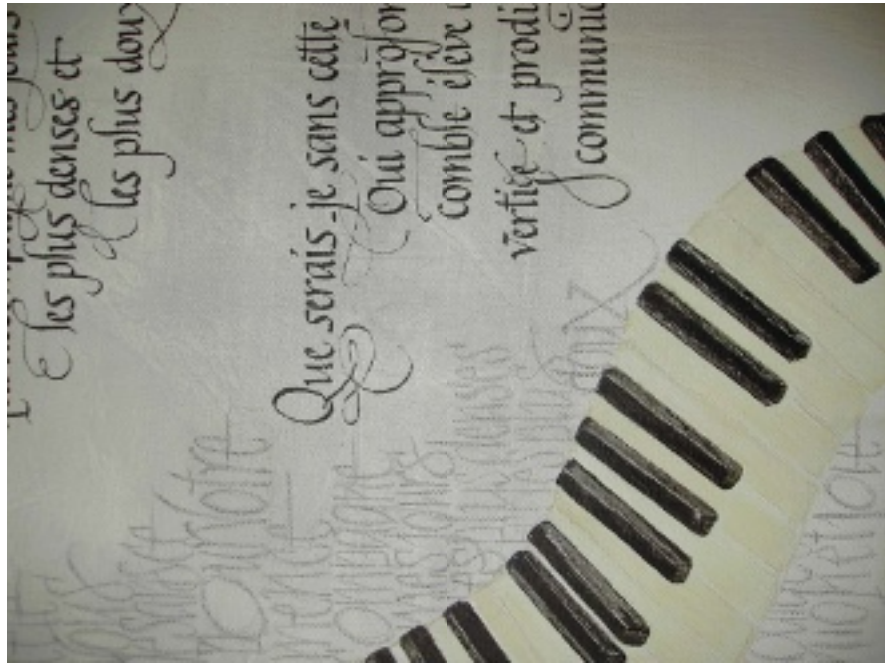

Ondertussen waren haar werken reeds te zien op vele tentoonstellingen waarvan de belangrijkste zijn:

- 1998 Vrije Ateliers St-Niklaas
- 2000 De Gulden Graal Waasmunster
- 2001 Unizo St-Niklaas
- 2005 Artheek Lokeren
- 2006 Huis Thuysbaert Lokeren
- 2008 Artheek Lokeren

Je kunt natuurlijk ook altijd een kijkje nemen op de website:
<http://users.telenet.be/marie-jeannevandeursen>

Je kan haar ook bereiken op:
Heirbrugstraat 140
9160 Lokeren
of
e-mail: mjvd_miekapoen@telenet.be

FOTOVERANTWOORDING

PARIJS

1. Cimetière Père-Lachaise – G. Rodenbach
2. Cimetière Père-Lachaise – Ch. A. Baudelaire
3. Cimetière Montmartre – H. Heine
4. Cimetière du Passy – Familiegraf
5. Cimetière Montparnasse – Familiegraf
6. Cimetière Montparnasse – Familiegraf
7. Cimetière Père-Lachaise –
Herdenkingsmonument Auschwitz [detail]
8. Cimetière Père-Lachaise – O. Wilde

LONDEN

9. Highgate cemetery – Libanon Circle
10. Highgate cemetery – Karl Marx
11. Kensal Green cemetery – Familiegraf
12. Highgate cemetery – H. Thornton
13. Kensal Green cemetery – Familiegraf

WENEN

14. Sint - Marxfriedhof – W.A. Mozart
15. Zentralfriedhof – F. Schubert
16. Zentralfriedhof – J. Brahms
17. Zentralfriedhof – Familiegraf
18. Zentralfriedhof – Familiegraf
19. Zentralfriedhof – Familiegraf

MILAAN

20. Cimitero Monumentale – Familiegraf
21. Cimitero Monumentale – Familiegraf
22. Cimitero Monumentale – Campari
23. Cimitero Monumentale – Familiegraf
24. Cimitero Monumentale – Familiegraf
25. Cimitero Monumentale – Familiegraf

GENUA

26. Cimitero di Staglieno – Familiegraf
27. Cimitero di Staglieno – Familiegraf
28. Cimitero di Staglieno – Familiegraf
29. Cimitero di Staglieno – Familiegraf
30. Cimitero di Staglieno – Familiegraf
31. Cimitero di Staglieno – Familiegraf
32. Cimitero di Staglieno – Familiegraf
33. Cimitero di Staglieno – Familiegraf

BRUSSEL

34. Kerkhof van Laken – M. Pleyel
35. Kerkhof van Elsene – A. Degreeef
36. Kerkhof van Evere – J. Volders
37. Kerkhof van Laken – L. Dillen
38. Kerkhof van Ukkel/Dieweg – D. Katz
39. Kerkhof van Elsene – Familiegraf
40. Kerkhof van Elsene – M. Broodthaerts

ANTWERPEN

41. Begraafplaats Schoonselhof – H. Concience
42. Begraafplaats Schoonselhof – P. Benoît
43. Begraafplaats Schoonselhof – P. Van Ostayen
44. Begraafplaats Schoonselhof – J. Minne
45. Begraafplaats Schoonselhof – L. Baeckelmans
46. Begraafplaats Schoonselhof – R. De Baecker

DE VROUW IN DE FUNEIAIRE KUNST

47. Genua – Cimitero di Staglieno
48. Rome – Cimitero Acatolico
49. Genua – Cimitero di Staglieno
50. Antwerpen – Schoonselhof
51. Parijs – Cimetière Père Lachaise
52. Gent – Campo Santo [Sint-Amandsberg]
53. Sint-Jans-Molenbeek [Stedelijke begraafplaats]
54. Genua – Cimitero di Staglieno
55. Genua – Cimitero di Staglieno
56. Genua – Cimitero di Staglieno
57. Genua – Cimitero di Staglieno
58. Genua – Cimitero di Staglieno
59. Genua – Cimitero di Staglieno
60. Wenen – Zentralfriedhof
61. Brussel - Laken
62. Brussel – Laken
63. Antwerpen – Schoonselhof

BEKNOPTE BIBLIOGRAFISCHE ORIËNTATIE

Enkele interessante publicaties omtrent de geschiedenis van begraafplaatsen en funerair erfgoed

Filip TAS, *R.I.P. Funeraire monumenten van beroemde Vlamingen*, Antwerpen/Gent, Uitgeverij Pandora/Uitgeverij Snoeck-Ducaju & Zoon, 1996

Een introductie tot de zorg voor het Funerair Erfgoed. Verslagboek van de zesde ontmoetingsdag van de Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg [Wilrijk, 20-21 maart 1999], Brussel, Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg, 1999

Mark VAN ASSEN, Michel KNAPEN en Hans VAN SOEST [red.], *Wandelen over Londense kerkhoven*, Rijswijk, Uitgeverij Elmar, 1999

Sabine DE GROOTE, *Het Campo Santo van Sint-Amandsberg*, Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 2000

Zin verbeeld: zinnebeeld. Profane symbolen in en om Oost-Vlaamse monumenten, Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, 2002

Guido VAN HEESWIJCK en Walter VAN HERCK [red.], *Religie en de dood. Momentopnamen uit de geschiedenis van de westerse omgang met de dood*, Kapellen/Kampen, Uitgeverij Pelckmans/Uitgeverij Klement, 2004

Jan ROBERT [red.], *Schoonselhof nu! Een eigentijdse visie op de Antwerpse necropool*, Antwerpen, Erfgoedcel Antwerpen, 2000

Lucien DE COCK, *Begraafplaatsen in Europa*, Uitgeverij KOK en Davidfonds/Leuven 2006

Cecilia VANDERVELDE, *Les champs de repos de la région Bruxelloise*, Edition Cecilia Vandervelde, 1997

Hug MELLER, *London cemeteries*, Scolar Press, 1994

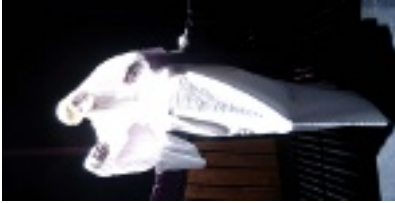
Cees NOTEBOOM, *Thumba's, graven van dichters en denkers*, Uitgeverij Atlas, 2007

COLOFON

Deze catalogus werd gerealiseerd door het cultuurcentrum Ter Vesten naar aanleiding van de tentoonstelling *In steen en brons* in het kader van het project *Wakkere Dood*. Concept, teksten en foto's zijn van de hand van Raoul Verstraeten, de vormgeving van Christl Van den Broucke, Carine Goossens en Rik Van Daele verzorgden de eindredactie.

De tentoonstelling *In steen en brons* wordt van 11 oktober tot 11 november 2008 georganiseerd door cultuurcentrum Ter Vesten in het kasteel Cortewalle te Beveren. Raoul Verstraeten is curator. Marie-Jeanne Van Deursen verzorgt het kalligrafisch werk. Dank aan de vzw Epitaaf voor de bruikleen.

D/2008/7141/6

Ter Vesten

1977-2007

Cultuurcentrum Ter Vesten, 2008

Verantwoordelijke uitgever: gemeente Beveren, Marc Van de Vijver, burgemeester

Eind zonder einde

Augustinus